

Haber okuryazarlığı davranışları ve pratik: Nitel bir araştırma

İlker Erdoğan | Profesör doktor | İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İzmir, Türkiye
ilker.erdogan@ikcu.edu.tr | <https://orcid.org/0000-0002-6690-4681>

Öz

Haber tüketicisi, haber içeriği, sistemleri ve uygulamaları hakkında bilgi ve becerilere sahip olsa da haber okuryazarlığını pratikte tam olarak uygulayamamaktadır. Ayrıca, haber okuryazarlığı bilgi ve becerilerini kullanamadığında haber okuryazarı olamamaktadır. Bu nedenle, haber okuryazarı olmak için haber okuryazarlığı davranışlarını sergilemesi ve eğitim alması gerekmektedir. Eğitimin sonuçlarını değerlendirmek oldukça fazla önem taşımaktadır. Bu araştırmanın amacı, eğitim öncesinde ve sonrasında tüketicilerin haber okuryazarlığı davranışları sergileyip sergilemediklerini tespit etmektir. Bu nitel araştırma, derinlemesine görüşmeler aracılığıyla, haberi tanımlarken, haberi çözümlerken ve haberle etkileşim kurarken okuryazarlığın ne zaman ve nasıl uygulanabilir olduğunu anlamak için eğitim almış tüketicilerin pratiğine odaklanır. Katılımcıların perspektifinden okuryazarlığın ne zaman ve hangi koşullar altında haber tüketimi için anlam kazandığını açıklayarak kavramsal bir bilgi ve beceriler seti olarak haber okuryazarlığı ile bir pratik olarak haber okuryazarlığı arasındaki farkı açıklığa kavuşturur. Sonuç olarak bu araştırma tüketicilerin eğitim aldıktan sonra pratikte başarılı olduklarını, haber okuryazarlığı davranışları sergilediklerini ve oluşturulan rehberin etkili olduğunu ortaya koyar.

Anahtar kelimeler

haber okuryazarlığı, haber okuryazarlığı davranışları, haber okuryazarlığı eğitimi, nitel araştırma, derinlemesine görüşme

Atıf

Erdoğan, İ. (2025). Haber okuryazarlığı davranışları ve pratik: Nitel bir araştırma. im, 1, 1-31.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/imdergi/issue/92758/1640048>

Geliş: 14.2.2025 | Kabul: 14.4.2025

News literacy behaviours and practice: A qualitative research

İlker Erdoğan | Professor | İzmir Kâtip Çelebi University, İzmir, Turkey
ilker.erdogan@ikcu.edu.tr | <https://orcid.org/0000-0002-6690-4681>

Abstract

Even if news consumer has knowledge and skills about news content, systems and practices, news consumer cannot fully apply news literacy in practice. In addition, news consumer cannot be news literate if news consumer cannot actively use news literacy knowledge and skills. Therefore, news consumer need to exhibit news literacy behaviours and receive education for being news literate. Evaluating the outcomes of education is of vital importance. The purpose of this research is to determine whether consumers exhibit news literacy behaviours before and after education. Through in-depth interviews, this qualitative research focuses on the practice of educated consumers to understand when and how literacy is applied in identifying, analysing, and interacting with news. The research clarifies the difference between news literacy as a conceptual set of knowledge and skills, and news literacy as a practice. It explains when and under what conditions literacy becomes meaningful for news consumption from the participants' perspective. In conclusion, this research shows that consumers exhibit news literacy behaviours after receiving education. The findings suggest that the guide is effective in helping participants successfully apply news literacy in practice.

Keywords

news literacy, news literacy behaviours, news literacy education, qualitative research, in-depth interview

Citation

Erdoğan, İ. (2025). News literacy behaviours and practice: A qualitative research. im, 1, 1-31.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/imdergi/issue/92758/1640048>

Submission: 14.2.2025 | Acceptance: 14.4.2025

Giriş¹

Haber okuryazarlığı çalışmaları genel olarak bilgi ve becerilere ilişkin farklı yaş gruplarının yeterlilikleri hakkında değerlendirmelerde bulunur, ancak, çok az sayıda çalışma, haber tüketicilerinin günlük haber tüketim pratikleri kapsamında, okuryazarlığın ne zaman ve nasıl fiilen uygulandığını araştırır (Swart, 2023, s. 507). Ayrıca, haber tüketicilerinin bireysel tutumları (Hobbs, Donnelly, Friesem, ve Moen, 2013), sınırlı motivasyon (Tamboer, Kleemans, ve Daalmans, 2022) ya da eylem ve yöntem eksikliği nedeniyle, haber içeriği, sistemleri ve uygulamaları hakkında bilgi ve becerilere sahip olmak okuryazarlığın pratikte tam olarak uygulanacağı anlamına gelmez (Vraga, Tully, Maksl, Craft ve Ashley, 2021) ve haber tüketicileri okuryazarlığın bilgi ve becerilerini kullanmadığında haber okuryazarı olamazlar (Vraga ve Tully, 2021). Bu noktada, okuryazar olmak üç nedenle büyük önem taşır (Swart, 2023, s. 506). Birincisi, haber tüketicileri, profesyonel gazetecilerin taraf tutarak ürettikleri ve giderek artan sayıda ya da çeşitlilikte haber içeriğini nasıl ele almaları gerektiğini bilmelidir (Tandoc vd., 2018). İkincisi, sosyal medyanın zaman akışı, haber kavramını ve güncel olmanın anlamını belirsizleştirerek daha önce açık bir şekilde birbirinden ayrılmış içerik türlerinin birbirine karışmasına neden olur (Swart, Peters ve Broersma, 2017; Edgerly ve Vraga, 2020). Üçüncüsü, habere erişmek için kullanılan dijital platformlardaki sayısal artış, farklı araçları kullanmak için daha fazla teknolojik beceriye sahip olmayı gerektirir (Hasebrink ve Domeyer, 2012). Bu nedenlerle, haber okuryazarlığı davranışları ve haber okuryazarlığı eğitimi önem kazanır. Yine aynı şekilde, eğitimin sonuçlarını değerlendirmek hayati önem taşır (Johnson, Paal, Waggoner ve Bleier, 2021, s. 157). Çünkü haber okuryazarlığı çok boyutlu bir yapıdır. Dolayısıyla, akademisyenler ve öğretmenler eğitim sürecinde okuryazarlığın çeşitli unsurları üzerinde dikkatlice düşünmeli (Vraga, Tully, Kotcher, Smithson ve Broeckelman-Post, 2015), haber içeriğine yönelik şüpheci bir eğilimi ve eleştirel bir tutumu güçlendirmeli ya da teşvik etmelidir (Craft, Ashley ve Maksl, 2017, s. 393). Bu bağlamda, bu nitel araştırmada, normların, bağlamların ve süreçlerin davranışları ne zaman ve nasıl etkilediği tespit edilir. Bir başka ifadeyle, haber tüketicilerinin sahip olduğu bilgi ve becerileri değerlendirmenin ötesine geçip günlük haber tüketimi bağlamında katılımcıların okuryazarlığı ne zaman ve nasıl uyguladıkları gözler önüne serilir.

Bu nitel araştırma, haberi tanımlarken, haberi çözümlerken ve haberle etkileşim kurarken haber okuryazarlığının ne zaman ve nasıl uygulanabilir olduğunu anlamak için eğitim almış tüketicilerin pratiğine odaklanır. Araştırmacı, pratiğin, okuryazarlığın dışavurumu ya da çıktısı, bir başka ifadeyle, okuryazarlığın ne kadar yararlı olduğunu anlamak için verimli bir katılım biçimi olduğunu varsayar. Çünkü okuryazarlık çalışarak öğrenilen, alıştırma yapılan, alışkanlık haline getirilen ve deneyim kazanılan bir uygulama alanıdır. Derinlemesine görüşmeler aracılığıyla pratiğin, haber tüketiminin normlarını ve bağlamlarını nasıl işlevsel hale getirdiğini gözler önüne serer. Çünkü haber okuryazarlığı davranışları haber okuryazarlığından farklıdır (Vraga vd., 2021). Okuryazarlığı elde edilmesi gereken kavramsal bir bilgi ve beceriler seti olarak değerlendirmek yerine katılımcıların perspektifinden okuryazarlığın ne zaman ve hangi koşullar altında haber tüketimi için anlam kazandığını açıklayarak kavramsal bir bilgi ve beceriler seti olarak haber okuryazarlığı ile bir pratik olarak haber okuryazarlığı arasındaki farkı açıklığa kavuşturur. Araştırmacı beş araştırma sorusuna yanıt arar:

1. Haber okuryazarlığı eğitimi öncesinde tüketiciler (araştırmanın katılımcıları, yani öğrenciler) haber okuryazarlığı davranışları sergiliyor mu?
2. Haber okuryazarlığı eğitimi öncesinde tüketiciler eleştirel ve bilinçli olarak haberleri tanım-

¹ Bu araştırma, katılımcılardan “bilgilendirilmiş onam” ve İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Araştırmalar Etik Kurulu’nun 09.10.2024 tarihli ve 2024/17-08 sayılı kararı gereğince “etik kurul onayı” alınarak yürütülmüştür.

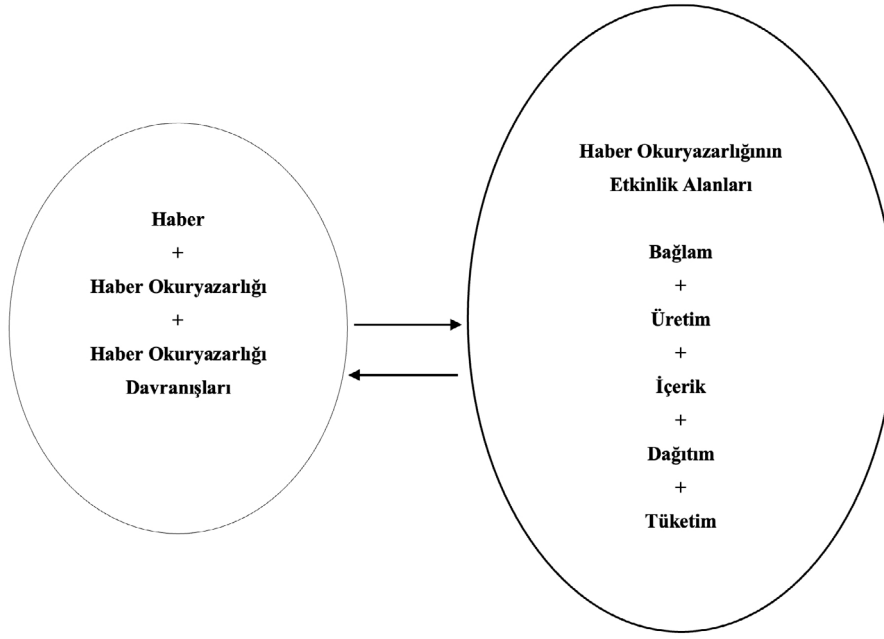
layabiliyor, çözümleyebiliyor ve haberlerle etkileşim kurabiliyor mu? Bir başka ifadeyle, okuryazarlığı pratikte tam olarak uygulayabiliyor mu?

3. Haber okuryazarlığı eğitimi sonrasında tüketiciler haber okuryazarlığı davranışları sergiliyor mu?
4. Haber okuryazarlığı eğitimi sonrasında tüketiciler eleştirel ve bilinçli olarak haberleri tanımlayabiliyor, çözümleyebiliyor ve haberlerle etkileşim kurabiliyor mu? Bir başka ifadeyle, okuryazarlığı pratikte tam olarak uygulayabiliyor mu?
5. Haber okuryazarlığı eğitimi sonrasında, uygulamadaki başarıda, eğitimin ve rehberin etkisi nedir?

Haber okuryazarlığı davranışları

Haber okuryazarlığının nasıl tanımlanması, uygulanması ve ölçülmesi gerektiğine dair bilim insanları arasında bir fikir birliği söz konusu değildir, ancak, onlar, haber tüketicilerinin haberi okuyabilen, anlayabilen, çözümleyebilen, üretebilen ve paylaşabilen eleştirel haber tüketicileri olabilmeleri için okuryazarlığın tüketicileri teşvik etmesi gerektiğini savunurlar (Tamboer, Kleemans, Molenaar ve Bosse, 2023, s. 75). Bu okuryazarlık türüne ilişkin teorik yaklaşımlardaki büyük farklılıklara rağmen (Ashley, Maksı ve Craft, 2013; Kleemans ve Eggink, 2016), pek çok tanım; haberin üretimi, içeriği ve etkileri hakkında sahip olunan bilginin ve bu bilgiyi kullanma becerilerinin altını çizer (Ashley vd., 2013). Bu bağlamda, haber okuryazarlığı, haberin üretilmesine, dağıtılmasına ve tüketilmesine aracılık eden ya da neden olan kişisel ve toplumsal süreçlere dair bilgi ile haber tüketicilerinin bu süreçlerde bir miktar söz ve güç sahibi ya da etkili olmasına olanak sağlayan becerilerdir (Tully, Maksı, Ashley, Vraga, ve Craft, 2021, s. 5). Ayrıca, kavramsal bilgi sahibi olmanın ötesinde, haber tüketirken eleştirel düşünme becerilerinin kullanılması (Craft, Ashley ve Maksı, 2016) olarak kabul görür.

Haber okuryazarlığı, bağlam, üretim, içerik, dağıtım ve tüketim olmak üzere birbirini tamamlayıcı nitelikte beş temel etkinlik alanından oluşan bütünlüklü bir yapıdır (Şekil 1). Bu alanlar, okuryazarlık becerisini kazanmak ya da artırmak için hem haber içeriğinin hem de haber üretiminin ve tüketiminin bağlamlarının anlaşılması gerektiğini savunan mevcut çalışmalara dayanır ve toplumda haberin rolünü bütünsel olarak ele alır (Ashley, Maksı ve Craft, 2017; Amazeen ve Bucy, 2019; Potter, 2019; Vraga ve Tully, 2021). Ayrıca, okuryazarlık ve pratik, kavramsal olarak birbirinden farklı ve deneysel olarak birbiriyle örtüşen bu beş temel etkinlik alanında ölçülebilir (Tully vd., 2021, s. 5-7). Bu okuryazarlıkta, habere ilişkin bağlam bilgisi, haber medyasının yapısı, haber içeriğini etkileyen kurumlar, gazeteciler için yasal haklar ve yasal kısıtlamalar; haber üretimine ilişkin bilgi, gazetecilerin nitelikleri ve gazetecilerin haber üretim rutinleri; haber içeriğine ilişkin bilgi ise haber değerleri, haber çerçeveleri, haberin özellikleri ve haberi doğrulama hakkında sahip olunan bilgidir. Haber dağıtımına ilişkin bilgi, haber dağıtımının çeşitli etkenlerin belirlediği bir süreç olduğuna dair haber tüketicisinin sahip olduğu bilgidir. Haber tüketimine ilişkin bilgi ise haberi çözümleme ya da deşifre etme sürecine katkıda bulunan kişisel faktörler bağlamında haber tüketicilerinin ön yargılarının ve eğilimlerinin haberi çözümleme sürecini etkilediğine dair yine haber tüketicilerinin sahip olduğu bilgidir.

Şekil 1. Haber okuryazarlığının etkinlik alanları

Haber okuryazarlığı, haber tüketicilerinin haber içeriğiyle ciddi bir şekilde ve eleştirel olarak yakından ilgilenmeye başlamak için kullanabileceği bilgi ve becerilerdir, ancak, bu bilgi ve beceriler, haber tüketicilerinin haber içeriğiyle yakından ilgilenmeye başlayacağını garanti etmez. Çünkü bu okuryazarlık türü diğer faktörlerin etkisinde olmaksızın yalnızca haber tüketicilerinin bilgi ve becerileri kullanma yeterliliklerinin ölçütlerini belirler, ancak, haber okuryazarlığı davranışlarının (performanslarının) sergilenmesine neden olmaz (Potter ve Thai, 2019). Bu nedenle, haber okuryazarlığı haber tüketicilerinin haber içeriğiyle yakından ilgilenmeye başlama yeterliliklerine, haber okuryazarlığı davranışları ise haber okuryazarlığının uygulanmasına gönderme yapar (Chan, 2024, s. 4672). Haber okuryazarlığı ile haber okuryazarlığı davranışları arasındaki ilişki sağlık ve sağlık davranışları arasındaki ilişki gibidir, öyle ki, insanlar spor yapmanın fiziksel ve ruhsal faydaları hakkında bilgi sahibi olabilirler, ancak, bu bilgi insanların spor yapmasına neden olmayabilir (Vraga vd., 2021, s. 8). Bu bağlamda, haber okuryazarlığı davranışları ya da bir başka ifadeyle, haber okuryazarı davranışları (Tamboer, Daalmans, Molenaar, Bosse, ve Kleemans, 2022), haber tüketicilerinin eleştirel ve bilinçli olarak haber içeriğiyle ilgilenmeye başlamasıyla ortaya çıkan davranışlardır (Vraga vd., 2021, s. 8; Potter, 2004). Dolayısıyla, davranışların sergilenmesiyle, haber içeriğini anlamlandırmak ve içeriği zihinsel şemalarla bütünleştirmek için okuryazarlığı uygulayarak içeriğin bilinçli ve özenli bir şekilde sorgulanması bağlamında, eleştirel bir katılım ya da etkileşim gerçekleşmiş olur. Sonuç olarak haber okuryazarlığı davranışları haber okuryazarlığından (Vraga vd., 2021, s. 8), haber tüketimi de haber okuryazarlığından farklıdır (Morris ve Yeoman, 2023, s. 1576) ve haber okuryazarlığı haber tüketiminden çok daha fazlasıdır. Bu nedenle, okuryazarlığın davranışlar üzerindeki etkileri deneysel olarak ölçülebilir. Haber okuryazarlığı ders müfredatının ya da rehberinin hangi koşullar altında ve potansiyel olarak hangi davranışlar söz konusu olduğunda başarıyı beraberinde getirdiğine dair tutarlı araştırmalar yapılabilir.

Haber okuryazarlığı eğitimi ve dersi

Haber okuryazarlığı eğitimi, tüketicileri, haber içeriğiyle eleştirel olarak yakından ilgilenmeye başlamak için onların ihtiyaç duydukları bilgi ve becerilerle donatmayı amaçlar. Bu noktada, tüke-

ticilerin kendilerine duydukları güvenin son derece önemli olduğunu ve dolayısıyla, kullanılabilir bilgi ve becerilere sahip olduklarına inanan tüketicilerin okuryazarlığın teşvik ettiği davranışları sergileme olasılığının daha fazla olabileceğini (Potter, 2004; Vraga vd., 2021; Vraga, Tully ve Bode, 2022, s. 2358-2359) belirtmek gerekir. Ayrıca, haber tüketicileri hangi yaşta olursa olsun okuryazarlığı öğrenme ve uygulama olanağına sahiptir (Farmer, 2019, s. 2). Bu bağlamda, eğitimde temel amaç, haber tüketicilerinin eleştirel haber okuryazarları olmalarını sağlamak ve onlara okuryazarlık becerisi kazandırmaktır. Bu amaçla, eğitim sürecinde, onlara farklı aşamalarda, haberin doğruluğunu kontrol etmek, güvenilir haber kaynaklarını belirlemek, gazeteciliğin kurallarını ve pratiğini örneklerle açıklamak gibi temel beceriler kazandırılır. Ayrıca, haber ve demokrasi ilişkisi, haber kuruluşlarının ekonomi politikası, haber tüketicilerinin kendi ön yargılarını fark etmesi ve haber hakkında eleştirel düşünme gibi konulara da yer verilen bu eğitim süreci, sorumluluk olarak haber paylaşma ve okuryazarlık becerilerini başkalarına kazandırma gibi becerileri de (Ashley, 2020) kapsar.

Eğitimdeki çabalar ve girişimler söz konusu olduğunda, hedef kitlesinde reklamcılık eğitimi alan öğrencilerin (Kendrick ve Fullerton, 2019) ya da reklamcılıktan farklı alanlarda eğitim alan üniversite öğrencilerinin (Ashley vd., 2013) yer aldığı örnekler arasında ön plana çıkan en önemli çaba ya da girişim, Amerika Birleşik Devletleri'nde, Stony Brook Üniversitesi'ndeki haber okuryazarlığı programı ve dersidir (Fleming, 2014, s. 160-161'den uyarlanan Ek'teki tabloya bakınız). Bu dersin asıl amacı, öğrencilerin, bir sonuca varmak, bir yargıda ya da eylemde bulunmak için haberin ve bilginin yeterince güvenilir olup olmadığını tespit edebilen daha şüpheli haber tüketicileri olmalarını sağlamaktır. Bu amaçla ders, beş temel beceriye ve beş temel ilkeye odaklanır (Tablo 1).

Beceriler	İlkeler
Haber ve diğer enformasyon türleri ile gazeteciler ve diğer enformasyon sağlayıcılar arasındaki farkı bilmek	Güvenilir enformasyonun gücünü ve demokratik bir toplumda enformasyonun serbest dolaşımının önemini kavramak
Gazetecilik bağlamında haber ve fikir arasındaki farkı bilmek	Medyanın doğasını ve görevini kavramak
Haber metinleri bağlamında iddia ve doğrulama ile kanıt ve çıkarım arasındaki farkı bilmek	Gazetecilerin nasıl çalıştıklarını, kararlar aldıklarını ve neden hata yaptıklarını kavramak
Haber metinlerini kanıtların niteliğine ve haber kaynaklarının güvenilirliğine dayanarak çözümlemek	Dijital devrimin ve haber medyasındaki yapısal değişimlerin haber tüketicilerini nasıl etkileyebileceğini ve bu bağlamda hem yayıncıların hem de tüketicilerin sahip olması gereken yeni sorumlulukları kavramak
Haber medyasının ön yargısı ve haber tüketicilerinin ön yargısı arasındaki farkı bilmek	Haberin neden önemli olduğunu ve daha titiz bir haber tüketicisi olmanın bireysel yaşamları ve toplumsal yaşamı nasıl değiştirebileceğini kavramak

Tablo 1. Haber okuryazarlığı dersinin odaklandığı beceriler ve ilkeler (Fleming, 2014, s. 150-151)

Bu araştırmanın yapıldığı üniversite ve bölümde haber okuryazarlığı dersi verilmediği ve dolayısıyla, Stony Brook Üniversitesi'ndeki dersin on dört haftalık müfredatını ya da yine aynı sürede alternatif bir başka müfredatı tamamlamak ve çok daha kapsamlı bir eğitim verebilmek mümkün olmadığı için bir "haber okuryazarlığı rehberi" oluşturulmuş ve bu rehber dikkate alınarak katılımcılara hızlandırılmış bir eğitim verilmiştir.

Haber okuryazarlığı rehberi

Haber tüketicilerinin haber içeriğinin biçimine ve yapısına odaklanmış bir kavrama yöntemi olan “yakın okuma” yaparak ve “eleştirel sorular” sorarak haber metinlerini anlayabilmesini ve çözümleyebilmesini amaçlayan haber okuryazarlığı rehberi hem “haber okuryazarlığı dersinin odaklandığı beceriler ve ilkeler” (Tablo 1) hem de “haber okuryazarlığı eğitiminin kuralları” dikkate alınarak hazırlanmıştır. Eğitimde, akademisyenlerin ya da öğretmenlerin uyması gereken “haber okuryazarlığı eğitiminin kuralları” (Hobbs, 2011, 9 Haziran) şunlardır:

1. Güncel haber metinlerine odaklanarak öğrencilerin ilgi alanlarını dikkate al,
2. Haber metinlerinin “yakın okuma” yöntemiyle okunmasını sağlayarak okuduğunu anlama ve çözümleme arasında ilişki kur,
3. Diyalog kurarak ve tartışma başlatarak öğrencilere eleştirel sorular sor,
4. Haber metinlerinin nasıl üretildiğine odaklan,
5. Eleştirel çözümleme ve medya düzeni arasında bağlantı kur,
6. Öğrencilerin katılımını sağlamak için farklı medya türlerinden faydalan,
7. Sınıf ile çalışma grupları arasında bağlantı kur.

Bu rehber yukarıda bahsedilen kurallar dikkate alınarak haber tüketicilerinin bilgi ve becerilerini kullandığı (1) haberi tanımlama, (2) haberi çözümleme ve (3) haberle etkileşim aşamalarına ilişkin detaylarla (Luhtala ve Whiting, 2018; Bober, 2021; Eisenstock, 2023) oluşturulmuştur. Haberi tanımlama aşamasında, haber tüketicileri “haber nedir ve haber ne değildir?” sorusuna yanıt vermeli; gerçek ve fikir ile haber ve haber yorumu arasında ayrım yapmalı; güvenilirlik ve inanılabilirlik kavramlarına odaklanarak haber içeriğini, haber kaynaklarını betimlemeli ve nitelendirmelidir.

Haber tüketicileri, bir kişinin belirli bir adresi bulmaya çalışırken bir haritaya bakması gibi, “haber nedir ve haber ne değildir?” sorusuna yanıt verebilmek için öncelikle “enformasyon türleri sınıflandırması”nı (Tablo 2) gözden geçirmelidir. Bu sınıflandırmada görüldüğü gibi haber, eğlence, reklam, propaganda ve işlenmemiş bilgi birbirinden farklı türlerdir. Ayrıca, haber tüketicileri her gün maruz kaldıkları sayısız enformasyonun tamamının haber niteliğine sahip olduğunu varsayabilir. Bu nedenle, haber ve haber niteliğine sahip olmayan enformasyon arasındaki farkı bilmelidir. “Haber nedir ve haber ne değildir?” sorusuna yanıt verebilmek için en güncel “haber değerlerini ve haber değeri olan konuları” (Tablo 3) gözden geçirmelidir.

	Haber	Eğlence	Reklam	Propaganda	İşlenmemiş Bilgi
Amaç	Bilgilendirmek	Pasif katılımcılar olarak izleyicileri boş zaman etkinliklerinde eğlendirmek ya da meşgul etmek	Ürünleri ve hizmetleri satmak ve tüketiciler için yetenekli karakterlerin cazibelerini artırarak onları kabul ettirmek	Bir ideoloji için bir topluluğun liderlerini yücelterek ve bir topluluğun muhaliflerini şeytanlaştırarak bir topluluğun desteğini sağlamak	Satış yapmak, tanıtmak, desteklemek ya da savunmak, eğlendirmek ve bilgilendirmek için kurumsal filtrelerden ve dağıtım maliyetlerinden kaçınmak

Yöntemler	Doğrulama, bağımsızlık ve sorumluluk	Hikâye anlatıcılığı, gösteri, görsel sanatlar ve müzik	Ücretli reklamcılık, halkla ilişkiler etkinlikleri, basın bültenleri, basın açıklamaları, sahnelenen olaylar, sponsorluk, ürün yerleştirme, internet siteleri, internet paylaşımıyla popülerleşen videolar ve benzeri şeyler	Görüntüler aracılığıyla duygusal manipülasyona dayanan tek taraflı açıklamalar ya da düpedüz yalanlar, çoğunluğa ait değerlere ve yanıltıcı düşünmeye yönelik çağrılar	Facebook, Twitter (X), YouTube, bloglar, internet siteleri, zincir e-mailler, cep telefonu mesajlarını yeniden yönlendirme, el ilanları, duvar yazıları
Uygulayıcılar	Gazeteciler, foto muhabirleri kameramanlar, editörler ve yapımcılar	Oyuncular, müzisyenler, yazarlar ve yapımcılar	Reklam ajansları, reklamcılar, halkla ilişkiler uzmanları, hükümet sözcüleri	Siyasal ajanlar ve kuruluşlar	Bir ağ bağlantısı olan herhangi biri, fotokopici ya da bir kutu boya
Sonuçlar	Yurttaşları onları eğiterek güçlendirmek	Dikkati günlük yaşamdan başka bir yöne çekme, toplumsal kuralların pekiştirilmesi ya da eleştirilmesi	Zamlı ürünlerin ve hizmetlerin satışı ya da reklamı yapılan yetenekli bir kişi için daha yüksek ücret	Bir grubun el koyduğu kaynaklar ya da kamuoyunu etkileyerek iktidarı sürdürmek ve ideolojisiyle tutarlı eylemlerde bulunmak için halkı harekete geçirmek	Kendini ifade etme aracı, eğlence, promosyon, savunma, propaganda

Tablo 2. Enformasyon türleri sınıflandırması (Fleming, 2014, s. 153)

Haber metinlerinde genellikle gerçekler ve fikirler iç içe geçer, bir başka ifadeyle, birbirine karışır ve bu nedenle, haber metinleri genellikle hem gerçekleri hem de fikirleri içerir. Ancak, gerçek ve fikir birbirinden farklıdır. Haber söz konusu olduğunda gerçek, doğru ve kanıtlanabilir bir ifadedir, fikir ise bir ya da daha fazla gerçeğe dayanan kişisel bir bakış açısıdır (Luhtala ve Whiting, 2018, s. 89-90, 99, 109-111; Bober, 2021, s. 80-81; Eisenstock, 2023, s. 87, 92). Bu nedenle, haber tüketicileri hem gerçek ve fikir hem de haber ve haber yorumu arasında ayırım yapabilmek için haber metninde gerçekleri ve fikirleri belirlemelidir.

Haber tüketicileri için güvenilirlik haber kaynağının güvenilir olmasının ölçütü ya da göstergesi, inanılabilirlik ise haber içeriğindeki bilginin inanılabilirliğinin ölçütü ya da göstergesidir. Güvenilirlik haber tüketicisiye aktaran kişiye yani gazeteciye ve editöre ya da kuruma yani gazeteye, dergiye, televizyon kanalına ve internet haber sitesine, inanılabilirlik ise haber kaynağının paylaştığı bilgiye gönderme yapar (Bober, 2021, s. 95; Eisenstock, 2023, s. 40). Bu nedenle, tüketiciler “bu haber

metninde haber kaynağı güvenilir midir?” ve “haber içeriğindeki bilgi inandırıcı mıdır?” sorularına yanıt verebilmek için daha fazla sayıda haber kaynağına başvurmalıdır.

Haber Değerleri	Haber Değeri Olan Konular
Özel olma	Röportajların, belgelerin, soruşturmaların, anketlerin, kamuoyu araştırmalarının bir sonucu olarak haber kuruluşu tarafından üretilen ve ilk kez yayımlanan haber
Kötü haber	Özellikle ölüm, yaralanma, mağlubiyet ve hasar gibi olumsuz ipuçları içeren haber
Çatışma	Karşıtlıklar, iddialar, ayrılıklar, grevler, anlaşmazlıklar, ayaklanmalar ve savaşlar hakkındaki haber
Sürpriz	Sürpriz, zıtlık ve olağandışılık unsurlarına sahip olan haber
Görsel-işitsel	Dikkat çekici fotoğraflar, video ve ses dosyaları içeren haber
Paylaşılabilirlik	Facebook, Twitter (X) ve diğer sosyal medya platformları aracılığıyla paylaşılması ve hakkında yorum yapılması mümkün olan haber
Eğlence	Cinsellikle, gösteri dünyasıyla, sporla, insanın ilgisini çeken konularla ve hayvanlarla ilgili haber
Drama	Trafik kazaları, askeri kuşatmalar, kurtarma operasyonları, savaşlar ve davalar gibi heyecan yaratan olaylar dizisine ilişkin haber
Süreklilik	Daha önce habere konu olan olay ya da olgulara ilişkin yayımlanmaya devam eden haber
İktidar seçkinleri	İktidar sahibi kişilere, kurum ve kuruluşlara ilişkin haber
İlgililik	Kültürel ve tarihi olarak izleyicilerin tanıdığı gruplar ya da milletler hakkındaki haber
Büyüklik/Önem	Çok sayıda insan için önem taşıyan konular hakkındaki haber
Şöhret	Ünlü, tanınmış insanlar hakkındaki haber
İyi haber	Özellikle kurtarma operasyonları, büyük buluşlar ve kutlamalar gibi olumlu ipuçları içeren haber
Haber kuruluşunun gündemi	Haber kuruluşunun kendi gündeminde yer alan ya da kendi gündemiyle uyumlu olan haber

Tablo 3. Haber değerleri ve haber değeri olan konular (Harcup ve O'Neill, 2017, s. 1482)

Haberi çözümleme aşamasında, tüketiciler, haberi çözümlemek için farklı stratejileri birlikte ve ayrı ayrı kullanabilir. Bu aşamada, haber tüketicileri haberin kaynağını tespit etmeli; haberi bağlamına yerleştirmeli yani haberi detaylarıyla birlikte ele almalı; yakın okuma yapmalı yani haber

metnini deşifre etmeli; birden çok haber kaynağından haberi doğrulamalı ve haberde sözcük seçimine (Bober, 2021, s. 100-126) odaklanmalıdır.

Haber tüketicisi haberin kaynağını tespit etmek için kendisine sorular sormalıdır ve bu sorulara yanıt aramalıdır (Tablo 4). Haber tüketicisi haberin kaynağının güvenilirmez olduğunu düşünüyorsa diğer haber kaynaklarına başvurmalı ve haber içeriğindeki bilgiye ek yeni bilgiler elde etmek için araştırma yapmalıdır. Haber yayımlandığı medya kuruluşu da son derece önemlidir. Haber tüketicisi haberin gazetelerde, dergilerde, televizyon kanallarında ve internet haber sitelerinde yayımlanıp yayımlanmadığına bakmalıdır. Haber yayımlandığı medya kuruluşlarını tespit etmenin en kolay yolu internette arama motorunda arama yapmaktır.

Haberin Kaynağı	Haber hikâyesinin ya da metnin formatı nedir? (Yazılı metin, video, ses kaydı)	Haber hikâyesini ya da metnini kim üretmiş?	Haber hikâyesi ya da metni hangi kurum tarafından ya da hangi mecrada yayımlanmış?	Haber hikâyesi ya da metni ne zaman üretilmiş?
Sorulara Yanıt Vermek için Arama Motorunda Hızlı Arama	Haber hikâyesini ya da metnini üreten kişi, yayımlayan kurum ya da mecra hakkında ne biliyorsunuz?		Haber hikâyesini ya da metnini paylaşan kişi ya da grup hakkında ne biliyorsunuz?	

Tablo 4. Haber kaynağını tespit etmek için haber tüketicisinin kendisine sorması gereken sorular (Bober, 2021, s. 104)

Haber tüketicileri haberi okumadan, izlemeden ve dinlemeden önce haber konusu hakkında bağlamsal bilgiye sahip olmalıdır. Çünkü haber kaynağının güvenilirliği ve haberin inanılabilirliği haber metnine ilişkin haber tüketicilerinin ön plana çıkardığı bağlamsal (içerikle ilgili) bilgiden etkilenir. Bu nedenle, haber tüketicileri bir haber konusunu bağlamına yerleştirmek yani haberi detaylarıyla birlikte ele alabilmek için haberde yer alan bilgiyi kontrol etmeli, başka bilgilerle karşılaştırmalı ve haberle etkileşim kurarken haber metnine ilişkin sorular sormalıdır. Haber tüketicileri yakın okuma yaparak, birden çok haber kaynağından haberi doğrulayarak, haber konuları arasında bağlantılar kurarak ve dolayısıyla haberde sebep ve sonuç ilişkisine odaklanarak, haber takibini zamana yayarak ve çok daha önemlisi haberle etkileşim kurarken sorular sorarak bir haber konusunu bağlamına yerleştirebilir.

Yakın okuma yaparken yani haber metnini deşifre ederken haber tüketicileri (1) haber metnini yakından okur ve haber konusunu kavramak için haber metninde yer alan detayları arar, bulur, kişileri tespit eder, (2) arayıp bulduğu detayları gözden geçirir ve (3) elde ettiği bilgiyi kullanarak (Luhtala ve Whiting, 2018, s. 66; Bober, 2021, s. 109) haberi özetler.

Haber tüketicileri birden çok haber kaynağından haberi doğrulamalıdır. Haber tüketicileri yanlış haberi ya da yanlış bilgilendirmeyi tespit etmek için Türkiye’de doğruluğu şüpheli haberlerin doğruluğunu açık kaynaklara dayandırarak inceleyen doğrulama organizasyonlarından biri olan Teyit’e ya da diğer doğrulama organizasyonlarına (Doğrula, Malumatfuruş ve AA Teyit Hattı gibi) başvurabilir.

Farklı haber metinlerinde aynı olayın, aynı haber konusunun iki farklı biçimde ele alındığı görülebilir. Bu durum bazen haber metnindeki yorumlardan bazen de sözcük seçiminden kaynaklanır. Sözcük seçimi bazen haber metni yazılırken yapılır bazen de bilinçli bir şekilde önceden planlanır, kasıtlıdır ya da toplumsal ve kültürel kuralların bir sonucu da olabilir ve neticede olumlu ya da olumsuz dil kullanımıyla ilgilidir. Bu nedenle, haber tüketicileri haber metnindeki sözcüklere ve sözcüklerin anlamlarına odaklanmalı ve bu sözcüklerin haber metninde neden ve hangi amaçla kullanıldığını sorgulamalıdır. Bütün bunların ötesinde, haber tüketicileri haber metinlerini dikkatle incelerken onlara yol gösterecek “çözümleme rehberi”nden (Fleming, 2014, s. 154) faydalanarak haber hikâyesindeki ana konuları özetlemeli, haber hikâyesindeki ana konuları destekleyen kanıtları değerlendirmeli ve şu sorulara yanıt vermelidir:

1. Doğrulandı mı? İddia edilen nedir?
2. Kanıtlar doğrudan mı dolaylı mı?
3. Haber kaynakları güvenilir mi?
4. Gazeteci işini şeffaf /dürüst bir şekilde yapıyor mu?
5. Gazeteci haber hikâyesini bağlama yerleştiriyor mu?
6. En önemli sorular (kim, ne, ne zaman, nerede, neden ve nasıl) yanıtlanıyor mu?
7. Haber hikâyesi doğru mu?
8. Tüketici olarak haber metniyle ilgili bir sonuca ulaşabiliyor musun, bir yargıda bulunabiliyor musun ya da harekete geçebiliyor musun ve tedbir alabiliyor musun?

Haberle etkileşim aşamasında, tüketiciler hem haber metnini çözümler hem de haberle etkileşim kurar. Haberle etkileşim kurmak için aynı konu hakkında farklı haber metinlerini okumak, bir haber konusunun devamlılığını görmek için haber hikâyelerini zamana yayarak okumak ve haber metninden uzaklaşarak alternatif haber kaynaklarına (metinlerine) başvurmak gerekir. Bu aşamada, haber tüketicileri başlıkların uygun olup olmadığına karar vermeli; haber kaynaklarını, özellikle birincil haber kaynaklarını tespit etmeli; haber konuları arasında bağlantılar kurmalı yani haberde sebep ve sonuç ilişkisine odaklanmalı; haber takibini zamana yaymalı ve haberle etkileşim kurarken sorular sormalıdır.

Haber başlığı okuryazarlığı, güvenilir ve tarafsız haber başlıkları için yerleşik yazım standartlarının farkında olma becerisi olarak işlevseldir (Johnson vd., 2021, s. 157) ve haber tüketicileri, haber metinlerinde başlığın uygun olup olmadığına karar vermek için “haber başlığı ölçeği”ni (Johnson vd., 2021, s. 170) kullanarak şu kriterleri dikkate almalıdır:

1. Uygun bir başlık tarafsız bir üslupla yazılmalıdır.
2. Haber okuru başlığı okuyarak bilgi edinebilmelidir ve haber hikâyesinin tam olarak neyle ilgili olduğunu anlayabilmelidir.
3. Başlıktaki sözcük seçimi haber okurunun hikâye hakkındaki düşüncelerini etkileyebilir.
4. Başlık hikâyedeki konular hakkında tahminler içermelidir.
5. Başlık ilginç olmalıdır.
6. Başlıklar bir bakış açısını açıkça belirtmelidir.
7. Başlıklar haber okurunu hikâyenin içeriği hakkında meraklandırmalıdır.
8. Başlıklar fikir beyan etmemelidir.
9. Haber okuruna soru sorduran başlık uygun başlıktır.

Haber tüketicileri, haber hikâyesini doğrulamak ve daha kapsamlı bir şekilde kavramak için yalnızca haber metnine değil, röportajlar, fotoğraflar ve ham video kayıtları/görüntüleri gibi birincil haber kaynaklarına da başvurulmalıdır. Ayrıca, haber konuları arasında bağlantılar kurabilmek yani haberde sebep ve sonuç ilişkisine odaklanabilmek için haberi bağlamına yerleştirmeli, haber takibini zamana yayabilmek için haber olaylarına ya da konularına ilişkin yeni gelişmeleri takip etmelidir. Tüketiciler haberle etkileşim kurarken kendilerine metinle ilgili sorular sorarak (Tablo 4 ve “çözümleme rehberi”ndeki sorular) haberin kaynağını tespit etmeli ve haberi bağlamına yerleştirmelidir. Son olarak tüketiciler, sosyal medya kullanıcıları tarafından paylaşılan içeriğin haber niteliğine sahip olan bir enformasyon olup olmadığını (haber okuryazarlığı rehberindeki tüm detayları dikkate alarak) kontrol etmelidir.

Yöntem

Bu araştırma, örnek olay yaklaşımını benimsemiştir. Örnek olay yaklaşımı, doğal ortamlarında, insanların, olayların ve süreçlerin kavranmasının ya da anlaşılmasının ve üretilen bilginin önemini vurgulayan niteliksel bir bilimsel araştırma yaklaşımıdır. Örnek olay yaklaşımını benimseyen araştırmacılar, belgeleri inceleyerek, faaliyetleri gözlemleyerek ve görüşmeler yaparak katılımcıların incelenen araştırma konusu ya da sorunsalı hakkında sahip oldukları bilgiyi öğrenmeye çalışır (Hancock, Algozzine ve Lim, 2017). Bu nedenle, bu çalışmada, haber içeriği ve tüketimi bağlamında, tüketicilerin (araştırmacının katılımcılarının, yani öğrencilerin) haber okuryazarlığı bilgi ve becerilerini nasıl kullandıklarını incelemek için on iki üniversite öğrencisiyle yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Bu araştırma, katılımcılardan “bilgilendirilmiş onam” ve İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Araştırmalar Etik Kurulu’nun 09.10.2024 tarihli ve 2024/17-08 sayılı kararı gereğince “etik kurul onayı” alınarak yürütülmüştür. Yalnızca haber içeriğine ve tüketimine ilişkin bilgiye odaklanılmış, ancak hem habere ilişkin bağlam bilgisine hem de haber üretimine ve dağıtımına ilişkin bilgiye odaklanılmamıştır. Katılımcılar, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Medya ve İletişim Bölümü son sınıf öğrencileridir. Ayrıca, katılımcılar, birinci sınıfta gazeteciliğe giriş, medyada haber ve medya okuryazarlığı, son sınıfta haber atölyesi ve alan gazeteciliği derslerini almış, en yüksek not ortalamalarına sahip olan ve araştırmaya gönüllü olarak katılan öğrencilerdir. Derinlemesine görüşmelerin katılımcılarına onların görüşlerini, düşüncelerini, fikirlerini, deneyimlerini ve perspektiflerini öğrenmek için haber okuryazarlığı eğitiminden önce ve sonra açık uçlu sorular sorulmuş, yanıtlar kaydedilmiş ve ek sorular sorulmuştur. Bu yöntem hem araştırmacıya anketlerde ya da odak grup çalışmalarında elde edilen bilgiden çok daha derin ve kapsamlı bilgiyi edinebilme imkânı sunduğu –en önemli avantajı budur– (Johnson ve Rowlands, 2012, s. 100) hem de eğitim öncesi ve sonrası değişimi tespit edebilmek için tercih edilmiştir.

Bu nitel çalışmada, araştırmacı, görece haber okuryazarı olduğu varsayılan bir grup üniversite öğrencisine odaklanan araştırmaların (Ashley vd., 2013; Kendrick ve Fullerton, 2019) aksine, katılımcıların haber okuryazarı olmadığını varsaymıştır. Çünkü araştırmanın yapıldığı üniversite ve bölümde haber okuryazarlığı dersi yoktur ve dolayısıyla, Stony Brook Üniversitesi’ndeki dersin on dört haftalık müfredatını ya da yine aynı sürede alternatif bir başka müfredatı tamamlamak ve çok daha kapsamlı bir eğitim verebilmek mümkün olmamıştır. Bu nedenle, bu dersin odaklandığı beceri ve ilkelerle uyumlu bir rehber dikkate alınarak katılımcılara araştırmacı tarafından üç saat süren hızlandırılmış bir eğitim verilmiştir (Görsel 1). Bu üç saat süren hızlandırılmış eğitimde katılımcılara öncelikle teorik bilgiler verilmiş, daha sonra (1) haberi tanımlama, (2) haberi çözümleme ve (3) haberle etkileşim aşamalarının detaylarına odaklanılmış ve örnek haber metinlerini inceleyen katılımcılara haber okuryazarlığı becerisi kazandırılmaya çalışılmıştır.

Görsel 1. Hızlandırılmış haber okuryazarlığı eğitimi alan katılımcılar

Derinlemesine görüşmeler hızlandırılmış eğitimin verildiği haber atölyesinde, aynı gün, eğitim öncesinde ve sonrasında yapılmıştır. Görüşmeler yaklaşık iki buçuk saat sürmüştür. Sorular, katılımcılara, onlar örneklemdaki haber metinlerini (Tablo 5) okuduktan sonra sorulmuş, katılımcılar sorular sorulduktan sonra metinleri tekrar okumuştur. Öğrenciler katılımları nedeniyle herhangi bir ödül almamıştır. Ayrıca, görüşmelere başlamadan önce soruların anlaşılabilirliğini ve geçerliliğini test etmek için deneme niteliğinde bir görüşme yapılmıştır. Daha sonra asıl görüşmelere geçilmiştir. Araştırmada, eğitim öncesi derinlemesine görüşmelere katılan bir katılımcı, eğitim sonrası derinlemesine görüşmelere katılmamıştır. Bu nedenle, araştırma sonucunda on iki katılımcının değil, yalnızca on bir katılımcının sorulara vermiş olduğu yanıtlar dikkate alınmıştır. Her görüşme yazılı olarak kaydedilmiş ve daha sonra deşifre edilmiştir. Deşifre metinleri önce satır satır kodlanmış ve daha sonra bu kodlar tematik olarak gruplandırılmıştır. Bu süreç, haber tüketicilerinin bilgi ve becerilerini kullandığı (1) haberi tanımlama, (2) haberi çözümleme ve (3) haberle etkileşim aşamaları dikkate alınarak hem eğitim öncesinde hem de eğitim sonrasında tekrarlanmıştır.

No	Konu	Başlık	Yayımlandığı Yer	Yayımlandığı Tarih
1	Magazin	Balayı Bile Bitti Ama Tartışmalar Dinmedi: Kreması Fazla Kaçmış Pasta Gibi!	hurriyet.com.tr	10 Haziran 2023
2	Çevre ve Ekonomi	Kadın Sürücüler İçin Özel Pembe Şerit	kanal7.com	15 Ağustos 2014
3	Çevre ve Ekonomi	Kadın Sürücüler İçin Özel Pembe Şerit	turkiyegazetesi.com.tr	15 Ağustos 2014
4	Çevre ve Ekonomi	Kadın Sürücülere Özel Şerit	yenisafak.com	15 Ağustos 2014
5	Sağlık	Aşıda Yeni Düzenlemeyle Birlikte 4. Doz Tartışması	Medyascope YouTube Kanalı	16 Ağustos 2021
6	Sağlık	Sağlık Bakanı Koca Açıkladı: Aşıları Taşıyan Uçak Ankara Esenboğa Havalimanı'na İndi	cumhuriyet.com.tr	30 Aralık 2020
7	Sağlık	Çin'den Alınan 3,5 Milyon Doz Kovid-19 Aşısı Daha Türkiye'ye Getirildi	haberturk.com	29 Ocak 2021

8	Sağlık	Çin'den Yeni Parti Aşı Geldi	hurriyet.com.tr	13 Mayıs 2021
9	Sağlık	Yeni Sevkiyat Geldi: 5 Milyon Sinovac Daha Türkiye'de	turkiyegazetesi.com.tr	19 Haziran 2021
10	Sağlık	120 Milyon Doz BioNTech Aşısının İlk Sevkiyatı Türkiye'ye Geldi	cumhuriyet.com.tr	26 Mayıs 2021
11	Sağlık	Türkiye'ye 24,6 Milyon Doz Biontech Aşısı Geldi	cnnturk.com	23 Haziran 2021
12	Siyaset	Vize Sorunu Nedir? Sanatçılara Bile Verilmedi! Dosya Dolusu Evrak, Uzun Süreli İnceleme... İşte Schengen Vize Sürecinde Son Durum	hurriyet.com.tr	1 Haziran 2023
13	Sağlık	İşi Biten Almanlar Aşının Maskesini Düşürdü	gzt.com	15 Ağustos 2022
14	Çevre ve Ekonomi	İBB Genel Sekreter Yardımcısı Dr. Buğra Gökçe: İstanbul'da 207 Bin Riskli Bina Var, Yüzde 40'ı Üç İlçede	gazeteduvar.com.tr	17 Haziran 2023
15	Magazin	Derya Köroğlu: Türkiye'de Sol Halkın Taleplerine Daha İyi Kulak Vermeli	sabah.com.tr	27 Ağustos 2018
16	Magazin	Derya Köroğlu'ndan Sabah Röportajına Açıklama: Söylettirilen Sözlere İnanmayın	birgun.net	27 Ağustos 2018
17	Magazin	Derya'nın Tükenişi!	sabah.com.tr	28 Ağustos 2018
18	Magazin	Sabah Gazetesinden Derya Köroğlu'na Yanıt	birgun.net	28 Ağustos 2018
19	Magazin	İşte Derya Köroğlu Röportajının Ses Kaydı	sabah.com.tr	28 Ağustos 2018
20	Çevre ve Ekonomi	Kahramanmaraş Depreminde Son Durum! 6 Şubat Kahramanmaraş Depreminde Can Kaybı, Yaralı, Yıkılan Bina Sayısı	yenisafak.com	6 Şubat 2023
21	Çevre ve Ekonomi	Depremde Son Durum: Kahramanmaraş Depreminde Can Kaybı Artıyor!	haberturk.com	3 Mart 2023

Tablo 5. Haber metinleri listesi

Bulgular

Hızlandırılmış eğitim almış katılımcıların derinlemesine görüşme sorularına verdikleri yanıtlar eğitim öncesi ve sonrası (1) haberi tanımlama, (2) haberi çözümleme ve (3) haberle etkileşim olmak üzere üç aşama dikkate alınarak kategorize edilmiştir.

Haber okuryazarlığı eğitimi öncesi haberi tanımlama

Haberi tanımlama aşamasında katılımcıların hiçbirisi, okudukları metnin bir haber metni olup olmadığına karar verirken (haber nedir ve haber ne değildir?) enformasyon türleri sınıflandırmasını dikkate almamıştır. Sadece dört katılımcı “bu metin bir haber metni midir? cevabınız evet ise neden? cevabınız hayır ise neden?” ve “haber metninin konusu haber değeri taşımakta mıdır? neden?” sorularına verdiği yanıtlarda haber değerlerine ve haber değeri olan konulara odak-

lanmıştır. Yedi katılımcının ise değerler ve konular hakkında ya eksik bilgiye sahip olduğu ya da doğru bilgiye sahip olmadığı görülmüştür.

(K1): 21 no'lu metin bir haber metnidir. Metinde tarafsız bir şekilde gerçeklere yer verilmiş. 20 no'lu haber metninin konusu haber değeri taşıyor. Haber metni bilgi veriyor. Haber metninde toplumun her kesimini ilgilendiren ve dikkat çekici bir olaya yer verilmiş.

(K3): 1 no'lu metin bir haber metni değil. Gazetecinin kullandığı “biz” dili ve öznel ifadeler nedeniyle. 20 ve 21 no'lu haber metinleri haber değeri taşıyor. Hem olayın büyüklüğü hem de etki alanı nedeniyle önemli bir haber.

(K4): 6 no'lu metin bir haber metnidir. Metin 5N1K unsurlarını içerirken gazetecinin yorumu yerine sadece enformasyon içeriyor ve bununla birlikte gazeteci haberini sağlık bakanının söylemleriyle destekliyor. 5 no'lu haber videosundaki konu haber değeri taşıyor. Bütün dünyayı etkisi altına alan pandemi sürecinde bu konu haber değeri taşıyor.

(K5): 1 no'lu metin bir haber metni değildir, bir magazin yorumudur. Çünkü gazetecinin yorumlarıyla başlıyor. Ayrıca, kullanılan zaman kipi geçmiş zaman kipi değil. Olayı yalın bir şekilde anlatmak yerine yargı bildiren cümlelerle aktarıyor.

(K9): 2, 3, 4, 12 ve 13 no'lu metinler birer haber metnidir. Çünkü bu metinlerde bir olay kamuoyuna yansıtılırken sayısal veriler kullanılmış. 11, 12, 13 ve 14 no'lu haber metinleri haber değeri taşıyor. Çünkü pandemi süreci bilgiye ihtiyaç duyduğumuz bir süreçti. Bu süreçte kamuoyu bir tek konuyla ilgileniyordu ve o konuyla ilgili haberler okunuyordu.

Haberi tanımlama aşamasında sadece beş katılımcı “bu haber metninde gerçeklere mi yoksa fikirlere mi yer verilmiştir? ya da hem gerçeklere hem de fikirlere mi yer verilmiştir? neden?” ve “bu metin bir haber metni midir? yoksa bir haber yorumu mudur? neden?” sorularına yanıt verirken gerçek ve fikir arasında ayırım yapabilmıştır. Altı katılımcı ise ayırım yapamamıştır. Beş katılımcı gerçek ve fikir arasında ayırım yapabilirken haber ve haber yorumu arasında ayırım yapamamıştır. Çünkü bu katılımcılar gerçek ve fikir kavramları hakkında ya eksik bilgiye sahiptir ya da doğru bilgiye sahip değildir. Haberi tanımlama aşamasında tüketicilerin hem gerçek ve fikir hem de haber ve haber yorumu arasında ayırım yapabilmek için haber metninde gerçekleri ve fikirleri belirlemesi gerekir.

(K1): 21 no'lu haber metninde gerçeklere yer verilmiş. Deprem haberinde hasarlı bina ve ölüm sayısına dair bilgiler söz konusu olduğunda fikirlere yer verilmez. Sayısal verilere yer verilmesi gerekir. Haber metninin sonunda yetkililerin cümleleri aktarılmış, fakat haber metni bütünüyle fikirlere dayalı değil. 1 no'lu metin bir haber yorumudur. Haberde yoruma bilgiden daha fazla yer verilmiş.

(K2): 1 no'lu haber metninde hem gerçekler hem de fikirler yer alıyor, çünkü düşünün gerçeğe dönüşmesi, sosyal medyada oluşan tepki gerçektir, fakat aynı zamanda, sadece olayı değil, insanların kişisel fikirlerini de içeriyor. 1 no'lu metin bir haber yorumudur, çünkü asıl haber konusu evliliğdir, ama bu metin düşünün on gün sonra gelinin kıyafetlerine gelen tepkileri ve yorumları içeriyor.

(K3): 1 no'lu metin gerçeğe dair bilgiler içerse de metnin büyük bir bölümünü yorumlar oluşturuyor. 1 no'lu metin bir haber yorumudur, çünkü bilgiden çok yorum cümleleri kullanılmış.

(K4): 2, 3 ve 4 no'lu haber metinleri sigorta şirketinin gündeme getirdiği kadın sürücüler için pembe özel şerit fikrine yer vermiş. 12 no'lu metin bir haber metnidir. Metinde 5N1K ile okuyucuya net bir şekilde olayın ne olduğu açıklanıyor.

(K6): 1 no'lu metin fikirlere dayanıyor. Sosyal medya kullanıcılarının, hayranların ve moda tutkunlarının düşünceleri gazeteci tarafından derlenmiş. 1 no'lu metin yorumlara dayanıyor. Diğer metinlerin tamamı haber metnidir.

(K7): 1 no'lu metinde hem gerçeklere hem de fikirlere yer verilmiş, çünkü anlatımda çok fazla yorum yapılmış. 2, 3 ve 4 no'lu haber metinlerinde sadece gerçeklere yer verilmiş. Haberi yazan kişi kendi fikrine ve yorumuna yer vermemiş. 13 no'lu metin bir haber yorumudur. Eleştirel bir dille yazılmış.

(K8): 17 no'lu metin bir haber yorumudur. Çünkü bir röportaj sonrasında yaşanan sorunlar hakkında bir yorum yapılmış, bu bir haber metni değil.

(K9): 20 ve 21 no'lu metinler birer haber metnidir. Objektif bir şekilde yetkili kurum ve kişilerden alınan bilgiler kamuoyuna aktarılmış.

(K10): 14 no'lu metin bir haber metnidir. İBB Genel Sekreteri'nin açıklamasına yer verilmiş. Haberde sayısal verilerden yararlanılmış. Haberde yoruma hiç yer verilmemiş.

Haberi tanımlama aşamasında katılımcıların hiçbirisi “bu haber metninde haber kaynağı güvenilir midir? neden?” ve “haber içeriğindeki bilgi inandırıcı mıdır? neden?” sorularına verdiği yanıtlarda daha fazla sayıda haber kaynağına başvurduğunu belirtmemiştir. Ancak, sadece iki katılımcı araştırma yapmak gerektiğini ifade etmiştir.

(K1): 21 no'lu haber metninde haber kaynağı güvenilirdir. AFAD'ın verilerine yer vermesi haberi inandırıcı kılıyor.

(K2): 14 no'lu haber metninde haber kaynağı güvenilirdir, çünkü kaynak bizzat İBB Genel Sekreter Yardımcısı'dır. Bilgiler bu yüzden inandırıcı.

(K3): 13 no'lu haber metni bilimsel bir iddia içerdiği için metinde yine bi-

limsel makalelerden atıflar yapılmasını beklerdim. Aşıyla ilgili iddialar belki doğrudur belki değildir, ancak, iki şirket arasında para odaklı bir zıtlasma olması da mümkün. Kesin yargılara varabilmek için çalışmaların incelenmesi gerekiyor.

(K7): 18 no'lu haber metninde haber kaynağının güvenilir olduğunu düşünüyorum, çünkü 19 no'lu ses kaydı ile iddia edilen şey desteklenmiş.

(K10): 12 no'lu haber metninde veriler IDATA'dan alınmış. IDATA'nın veri tabanında bu bilgilerin olup olmadığının teyit edilmesi gerekiyor.

Haber okuryazarlığı eğitimi öncesi haberi çözümleme

Haberi çözümleme aşamasında katılımcılara haberin kaynağını tespit etmek için onların kendilerine sormaları gereken sorular sorulmuştur: “Haber hikâyesinin ya da metnin formatı nedir? (yazılı metin, video, ses kaydı)”, “haber hikâyesini ya da metnini kim üretmiştir?”, “haber hikâyesi ya da metni hangi kurum tarafından ya da hangi mecrada yayımlanmıştır?” ve “haber hikâyesi ya da metni ne zaman üretilmiştir?” Katılımcıların tamamı metnin formatı, metni üreten kişi, metni yayımlayan kurum ve metnin yayımlandığı mecra, metnin üretildiği ve yayımlandığı zaman hakkında doğru bilgiye sahiptir. Yine aynı şekilde, katılımcıların tamamı “haber kaynağının güvenilir olduğunu mu düşünüyorsunuz? diğer haber kaynaklarına başvurmaya ihtiyaç duyuyor musunuz? neden?” ve “haber içeriğindeki bilgiye ek yeni bilgiler elde etmek için araştırma yapmaya ihtiyaç duyuyor musunuz? neden?” sorularına verdiği yanıtlarda bazı haber metinlerinde (1, 13, 15, 17, 21 no'lu), haber kaynağına güvenmediğini ve bu nedenle, diğer haber kaynaklarına başvurmaya ihtiyaç duyduğunu ifade etmiştir. Sadece beş katılımcı bütün haber metinleri için haber kaynaklarına şüpheyle yaklaşmıştır.

(K1): 17 no'lu haber metninde haber kaynağının güvenilir olmadığını düşünüyorum, çünkü taraflı bir metin yazılmış. 17 no'lu haber içeriğindeki bilgiye ek yeni bilgiler elde etmek için araştırma yapmaya ihtiyaç duyuyorum. Bir haberi en az iki haber sitesinden okuyarak bilgileri, verileri karşılaştırmam, çünkü bu haber metni taraflı bir metin.

(K3): 15 no'lu röportaj metninde bir ses kaydı olmadığı için bu yazılı metne güvenmiyorum. 21 no'lu haber metni için daha çok bilgiye ihtiyacım olduğunu düşünüyorum. Çünkü olayın sonuçlarına çok fazla değinilmemiş.

(K4): 13 no'lu haber metninde haber kaynağı güvenilirmez. Metnin tamamına bakıldığında sadece aşı karşıtlarının demeclerine yer verilmiş, yani her iki tarafın demecini okuma imkânımız yok. 1 no'lu haber içeriğindeki bilgiye ek yeni bilgiler elde etmek için araştırma yapmaya ihtiyaç duyuyorum, çünkü bu metin haber metninden çok bir haber yorumu.

(K5): Haber metinlerinin tamamı için diyebilirim ki, hepsinde diğer haber kaynaklarına başvurmayı düşünüyorum. Çünkü haberlerin kaynaklarına ve verilere yeterince yer verilmemiş. Haber metinlerinde verilerin yetersizliğinden dolayı araştırma yapmaya ihtiyaç duyuyorum. Örneğin, aşıyla ilgili haberlerde hiçbir bilimsel makaleden alıntı yapılmamış.

(K6): 13 no'lu haber metnini doğrulama ihtiyacı hissediyorum. Covid-19 aşısının yan etkilerinin ölümcül olduğu belirtilmiş. Bu doğru ve gerçeklikle ilişkili olabilir. Haber kaynaklarını ve iddialarını kontrol etme ihtiyacı hissediyorum. 19 no'lu haber metnindeki ses kaydı başka bir kaynağın onayını gerektirmeyen bir kanıttır.

Haberi çözümleme aşamasında katılımcıların tamamı “bu haber metnini birden çok haber kaynağından doğrulamaya ihtiyaç duyuyor musunuz? neden?” sorusuna verdiği yanıtlarda bazı haberlerde haber metnini doğrulamaya ihtiyaç duyduğunu belirtmiştir. Ancak, eğitim öncesinde katılımcıların hiçbirisi doğrulama organizasyonlarına başvurmamıştır. Ayrıca, katılımcıların tamamı “bu haber metninde kullanılan sözcüklerin anlamı nedir? bu sözcükler haber metninde neden ve hangi amaçla kullanılmıştır?” sorusuna verdiği yanıtlarda bazı sözcüklerin anlamına odaklanmış ve bu sözcüklerin neden ve hangi amaçla kullanıldığına dair değerlendirmeler yapmıştır.

(K1): 17 no'lu haber metninde “inkâr” ve “yalanlama” sözcükleri çok fazla kullanılmış. Haber metninin inandırıcı olması istenmiş. Okuyucunun taraf tutarak okuma yapmasını sağlamak için.

(K2): 15 no'lu röportaj metninin başlığında kullanılan sözcükler ilgi çekmek, propaganda yapmak ve tıklanmak için kullanılmış.

(K7): 13 no'lu haber metninde “aşı tüccarları” ifadesi okuyucuyu etkilemek için kullanılmış.

(K8): 17 no'lu haber metninin başlığında “tükeniş” sözcüğünün kullanılmasının nedeni haberi yapılan kişinin röportajda söylediklerini inkâr etmesinden sonra ses kaydı ile yalan söylediğinin ortaya çıkmasıdır.

Haberi çözümleme aşamasında sadece üç katılımcı “bu haber metninde iddia edilen nedir?”, “bu haber metnindeki kanıtlar doğrudan mıdır yoksa dolaylı mıdır? neden?”, “bu haber metninde kim, ne, ne zaman, nerede, neden ve nasıl soruları yanıtlanıyor mu? cevabınız evet ise neden? cevabınız hayır ise neden?” ve “bu haber hikâyesi doğru mu?” sorularına yanıt verirken haber metninde iddia edileni açık ve net bir şekilde ifade etmiştir. Kanıtların doğrudan ya da dolaylı oluşunu uzmanların ya da yetkililerin açıklamalarına dayandırmıştır. Ancak, sekiz katılımcı haber metninde 5N1K sorularına nasıl yanıt verildiğini ve haber hikâyesinin doğru olup olmadığına dair gerekçeleri açıklayamamıştır.

(K2): 13 no'lu haber metninde aşının birçok ölümcül yan etkiye sahip olduğu iddia ediliyor. 13 no'lu haber metnindeki kanıtlar doğrudandır, çünkü açıklama yapan bizzat Alman bilim adamı Dr. Harald Matthes. 3 no'lu haber metninde kesinlikle 5N1K sorularının tümüne cevap veriliyor. 12 no'lu haberin hikâyesi bence doğru, Türkiye’de vize sorunu günden güne büyüyor. 2, 3 ve 4 no'lu haberlerin de hikâyesi doğru.

(K4): 12 no'lu haber metninde Türk vatandaşlarının Schengen vizesi alırken zorlandıkları, vize başvurusu için çok fazla evrak istendiği ve sürecin çok uzun sürdüğü hatta bu uzun süre nedeniyle konserlerini iptal eden sanat-

çılarının olduğu iddia edilmiş. 19 no'lu haber metninde kanıtlar doğrudandır. Ses kaydı röportaj yapılan kişi ile gerçekleştirilen röportaja aittir.

(K5): 5 no'lu haber metninde 5N1K sorularının tamamına yanıt verilmiyor, çünkü aşının neden yan etkisinin olduğunu ve bunun nasıl gerçekleştiğini ortaya koymuyor.

Haberi çözümleme aşamasında sadece üç katılımcı “bu haber metninde gazeteci haber hikâyesini bağlama yerleştiriyor mu? cevabınız evet ise neden? cevabınız hayır ise neden?” sorusuna yanıt verirken haber konusu hakkında bağlamsal bilgiye sahiptir. Sekiz katılımcı ise bağlamsal bilgiye sahip değildir. Ancak, katılımcıların tamamı haberde yer alan bilgiyi kontrol etmiş, başka bilgilerle karşılaştırmış ve haberle etkileşim kurarken haber metnine ilişkin sorular sormuştur.

(K5): 10 no'lu haber metninde yaklaşık 30 milyon aşının uygulandığı ifade ediliyor, ancak, 5 no'lu haber videosundan ve bakanlık verilerinden anlıyoruz ki aslında yaklaşık 12 milyon doz aşı uygulanmış. Veriler örtüşmüyor.

(K7): 6, 7, 8, 9, 10 ve 11 no'lu haber metinlerinde sayısal verilerin hepsi farklı. 5 no'lu haber videosunda ise asıl rakamın çok farklı olduğunu görüyoruz.

(K9): 6, 7, 8, 9, 10 ve 11 no'lu haber metinlerinde sayısal veriler çok fazla değişkenlik gösteriyor.

Haber okuryazarlığı eğitimi öncesi haberle etkileşim

Haberle etkileşim aşamasında katılımcıların hiçbirisinin “bu haber metninin başlığı güvenilir ve tarafsız mıdır? bu haber metninin başlığı yerleşik yazım standartlarına uygun mudur? cevabınız evet ise neden? cevabınız hayır ise neden?” sorusuna verdiği yanıtlarda güvenilir ve tarafsız haber başlıkları için yerleşik yazım standartlarının farkında olma becerisine sahip olmadığı görülmüştür.

(K3): 12 no'lu haber metninin başlığına yazım standardı açısından bakılırsa uzun ve karmaşık yazılmış. 13 no'lu haber metninin başlığında kullanılan ifade yeterince yalın ve anlaşılır değil.

(K4): 13 no'lu haber metninin başlığı kesinlikle tarafsız değil, başlıkta doğrudan karşı tarafı aşağılayan alaycı bir dil kullanılmış.

(K7): 13 no'lu haber metninin başlığı tarafsız değil, suçlayıcı bir dil kullanılmış.

(K9): 7 no'lu haber metninin başlığı tarafsızdır. Yerleşik yazım standartlarını bilmiyorum.

Haberle etkileşim aşamasında sadece beş katılımcı “bu haber metninde haber kaynağı, özellikle birincil haber kaynağı nedir?” sorusuna verdiği yanıtlarda röportajın ses kaydının birincil haber kaynağı olduğunu tespit edebilmiştir. Ancak, altı katılımcı bu tespiti yapamamıştır. Ayrıca, katılımcıların haber takibini zamana yayıp yaymadıklarını ve haber olaylarına ya da konularına ilişkin

yeni gelişmeleri takip edip etmediklerini araştırmanın gerçekleştirildiği zaman diliminde belirleyebilmek mümkün olmadığı için katılımcılara bu konuda herhangi bir soru sorulmamıştır.

Haber okuryazarlığı eğitimi sonrası haberi tanımlama

Haberi tanımlama aşamasında katılımcıların hiçbirisi, eğitim sonrasında da enformasyon türleri sınıflandırmasını dikkate almamıştır. Sadece beş katılımcının eğitim sonrasında yalnızca haber değerlerine ve haber değeri olan konulara odaklandığı ve aynı zamanda, değerler ve konular hakkında eksiksiz ve doğru bilgiye sahip olduğu görülmüştür.

(K3): 20 no'lu metin bir haber metnidir. Çünkü kötü haber ve büyüklük/önem haber değerlerine sahiptir.

(K4): 1 no'lu haber konusunun bir haber değeri taşıdığını düşünmüyorum. Evet ünlü kişiler ama diğer haber değeri unsurlarını da taşıması gerekli. Ülkemizin ünlü kişileri değil, coğrafi bir yakınlığımız yok.

(K5): 5, 6, 7, 8, 9, 10 ve 11 no'lu haber konuları haber değeri taşıyor. Çünkü büyüklük/önem ve süreklilik gibi haber değerlerini taşıyor.

(K8): 16 no'lu haberin konusu haber değeri taşıyor. Özel olma, çatışma, görsel-işitsel, şöhret, paylaşılabirlik ve iktidar seçkinleri.

(K9): 1 no'lu metin bir haber metnidir. Çünkü şöhret ve ilgililik gibi haber değerlerine sahip.

Haberi tanımlama aşamasında katılımcıların tamamının eğitim öncesindeki aksine eğitim sonrasında hem gerçek ve fikir hem de haber ve haber yorumu arasında ayırım yapabildiği ve aynı zamanda, gerçek ve fikir kavramları hakkında eksiksiz ve doğru bilgiye sahip olduğu görülmüştür. Ayrıca, bu katılımcılar haber metinlerinde genellikle gerçeklerin ve fikirlerin iç içe geçtiği, birbirine karıştığı ve haber metinlerinin genellikle hem gerçekleri hem de fikirleri içerdiği, ancak, gerçeğin ve fikrin birbirinden farklı olduğu bilgisine sahiptir.

(K1): 1 no'lu haber metni gerçeklere de fikirlere de yer vermiş. Haberin gerçekliğine dair kanıt bulabiliriz. Haber gerçektir. Haber fikirlere de dayandır, çünkü haberi yazan gazeteci de haber metninde fikirlerine yer vererek haberini öznel bir dille yazmış. 1 no'lu metin bir haber yorumudur, çünkü gazeteci haberi yazarken kendi bakış açısını ve kendi fikirlerini belirtmiş.

(K4): 1 no'lu haber metninde fikirlere yer verilmiş, gazeteci sürekli olarak düşün hakkındaki düşüncelerini ifade etmiş. Ancak, haber metninde gerçeklere de yer verilmiş, düşünün ne zaman yapıldığı, kimlerin evlendiği bilgisi vs.

Haberi tanımlama aşamasında sadece iki katılımcı eğitim öncesindeki aksine eğitim sonrasında haber kaynağının güvenilirliğini ve bilginin inandırıcılığını sorgularken daha fazla sayıda haber kaynağına başvurmuştur.

(K1): 8 no'lu haber güvenilir ve inandırıcı değil, çünkü haberi okuduktan sonra ikinci bir kaynaktan teyit etmek için başka haber sitelerine ve haber videolarına ulaştınca verilerin yanlış olduğunu görüyoruz.

(K4): 13 no'lu haberin kaynağı güvenilir değil. Bu haberin içeriğini haber sitelerinde görmedim, böyle bir durum gerçek olsaydı bu haber gündem olurdu ve bu içeriği diğer haber sitelerinde de görürdük, bu nedenle bu bilgi bana inandırıcı gelmiyor. 5 ve 10 no'lu haber metinleri birbiriyle çelişiyor. 5 no'lu haber videosunda uzman doktor 30 milyon aşının yapılmadığını söylerken 10 no'lu haber metninde 30 milyona yakın aşı yapıldığı bilgisi veriliyor.

Haber okuryazarlığı eğitimi sonrası haberi çözümleme

Haberi çözümleme aşamasında sadece üç katılımcının eğitim öncesindeki aksine eğitim sonrasında bazı haberlerde haber metnini doğrulamaya ihtiyaç duyduğu ve bu nedenle, doğrulama organizasyonlarına başvurduğu görülmüştür.

(K4): 2, 3 ve 4 no'lu haber metinleri için teyit.org'a baktığımızda pembe yolla ilgili bir öneri olduğunu, ancak, bu yolun hiçbir zaman hayata geçirilmediğini tespit ediyoruz. Haber metninde de hayata geçirildiğine dair bir bilgi yok, sadece bir öneri olduğu belirtilmiş, evet bu metin güvenilirdir ve doğru bir haberdir diyebiliriz.

(K9): 5, 6, 7, 8, 9, 10 ve 11 no'lu haber metinlerinde aynı konu hakkında birbirinden farklı sayısal veriler yer alıyor. Bu nedenle, birden çok kaynaktan haberi doğrulama ihtiyacı hissediyorum.

(K11): 6 no'lu haber metninde taraflı gazetecilik yapıldığını düşünüyorum. Teyit etmem gerekiyor.

Haberi çözümleme aşamasında katılımcıların tamamı eğitim sonrasında bazı sözcüklerin anlamına odaklanmış ve bu sözcüklerin neden ve hangi amaçla kullanıldığına dair değerlendirmeler yapmıştır. Ancak, 13 no'lu haber metnindeki “iş biten Almanlar”, “aşının maskesini düşürdü”, “Alman aşı tüccarları” ve “doktor çeteleri” gibi ifadelerde kullanılan sözcükleri (Görsel 2) eğitim öncesinde fark eden katılımcı olmamıştır, ancak, fark eden katılımcıların sayısı (iki katılımcı) eğitim sonrasında artmıştır.

(K1): 17 no'lu haber metninde “tükeniş” ve “bitiş” gibi sözcükler kullanılmış. Sanatçıyı hedef haline getiren sözcükler bunlar.

(K4): 13 no'lu haber metninde aşığı bulan çifte “aşı tüccarları” gibi ithamlarda bulunuluyor.

(K7): 13 no'lu haber metninin başlığında yer alan “aşı tüccarları” aslında taraf olmak ve aynı zamanda insanların dikkatini daha fazla çekmek ve merak uyandırmak için kullanılmış.

Görsel 2. Örnek haber metni-sözcük seçimi/kullanımı (13 no'lu haber)

Haberi çözümleme aşamasında sadece üç katılımcı eğitim öncesinde olduğu gibi eğitim sonrasında da haber metninde iddia edileni açık ve net bir şekilde ifade etmiş, kanıtların doğrudan ya da dolaylı oluşunu uzmanların ya da yetkililerin açıklamalarına dayandırmıştır. Sekiz katılımcı ise eğitim öncesinde olduğu gibi eğitim sonrasında da haber metninde 5N1K sorularına nasıl yanıt verildiğini ve haber hikâyesinin doğru olup olmadığına dair gerekçeleri açıklayamamıştır.

Haberi çözümleme aşamasında sadece iki katılımcının eğitim öncesinde olduğu gibi eğitim sonrasında da haber konusu hakkında bağlamsal bilgiye sahip olduğu görülmüştür. Yine aynı şekilde, katılımcıların tamamı eğitim öncesinde olduğu gibi eğitim sonrasında da haberde yer alan bilgiyi kontrol etmiş, başka bilgilerle karşılaştırmış ve haberle etkileşim kurarken haber metnine ilişkin sorular sormuştur.

(K2): 6, 7, 8, 9, 10 ve 11 no'lu haber metnilerindeki bilgiler ve 5 no'lu haber videosundaki bilgiler çelişiyor, yani gazeteci hikâyeyi bağlama yerleştiremiyor.

(K4): 5 no'lu haber videosunda gazeteci haber hikâyesini bağlama yerleştirememiş. Gazeteci 30 milyona yakın insanın aşı olduğunu söylerken uzman doktor bunun asılsız olduğunu söylemiş.

Haber okuryazarlığı eğitimi sonrası haberle etkileşim

Haberle etkileşim aşamasında eğitim öncesindeki aksine eğitim sonrasında iki katılımcının güvenilebilir ve tarafsız haber başlıkları için yerleşik yazım standartlarının farkında olma becerisine sahip olduğu görülmüştür.

(K8): 1 no'lu haber metninin başlığı kesinlikle taraflıdır, çünkü gazeteci haberde ve başlıkta sadece kendi fikirlerine yer vermiş, gerçeklere yer vermemiş. Haber başlıklarında fikir beyan edilmemelidir. Haber başlıkları ilginç olmalıdır. Başlıklar aynı zamanda merak uyandırmalıdır. Haberin başlığı ilginç olduğu için merak uyandırıyor. Ancak, haber başlığı bize hikâyenin tam olarak neyle ilgili olduğunu yansıtmıyor. Yansıtmadığı için de okura soru sorduran bir başlık.

(K9): 21 no'lu haber metninin başlığı tarafsızdır. Yazım standartlarına da uygundur, çünkü başlığı okuduğumuzda bu haberin neyle ilgili olduğunu anlıyoruz. “Artıyor” ifadesi kullanıldığı için ne kadar arttığını merak edip haberin devamını okuyoruz, yani bu başlık okura soru da sorduruyor.

Haberle etkileşim aşamasında eğitim öncesinde olduğu gibi eğitim sonrasında da sadece beş katılımcı röportajın ses kaydının birincil kaynak olduğunu tespit edebilmiştir. Ancak, altı katılımcı bu tespiti yapamamıştır.

Sonuç

Haber okuryazarlığı eğitiminin temel amacı tüketicilerin haberle ve bilgiyle etkileşim kurma biçimini değiştirmektir. Bu noktada, eğitimin teorik olarak kapsamlı ve deneysel olarak zengin araştırmalarla desteklenmesi büyük önem taşımaktadır. Bu nitel araştırma, eğitim sürecine katkıda bulunmak ve bu bağlamda, eğitim öncesinde ve sonrasında tüketicilerin (katılımcıların) haber okuryazarlığı davranışları sergileyip sergilemediklerini tespit etmek için gerçekleştirilmiştir.

Haberi tanımlama aşamasında katılımcıların hiçbirisinin eğitim öncesinde ve sonrasında enformasyon türleri sınıflandırmasını dikkate almadığı, ancak, eğitim sonrasında haber değerlerine ve haber değeri olan konulara odaklanan ve aynı zamanda, değerler ve konular hakkında eksiksiz ve doğru bilgiye sahip olan katılımcı sayısının arttığı tespit edilmiştir. Yine aynı aşamada katılımcıların tamamının eğitim öncesindeki aksine eğitim sonrasında hem gerçek ve fikir hem de haber ve haber yorumu arasında ayırım yapabildiği ve aynı zamanda, gerçek ve fikir kavramları hakkında eksiksiz ve doğru bilgiye sahip olduğu tespit edilmiştir. İki katılımcı eğitim öncesindeki aksine eğitim sonrasında haber kaynağının güvenilirliğini ve bilginin inandırıcılığını sorgularken daha fazla sayıda haber kaynağına başvurmuştur.

Haberi çözümleme aşamasında üç katılımcı eğitim öncesindeki aksine eğitim sonrasında bazı haberlerde haber metnini doğrulamaya ihtiyaç duymuş ve bu nedenle, doğrulama organizasyonlarına başvurmuştur. Ayrıca, 13 no'lu haber metninde yer alan “iş biten Almanlar”, “aşının maskesini düşürdü”, “Alman aşı tüccarları” ve “doktor çeteleri” gibi ifadelerde kullanılan sözcükleri fark eden katılımcıların sayısı eğitim sonrasında artmıştır. Az sayıda katılımcının eğitim öncesinde olduğu gibi eğitim sonrasında da haber konusu hakkında bağlamsal bilgiye sahip olduğu tespit edilmiştir.

Haberle etkileşim aşamasında ise eğitim öncesindeki aksine eğitim sonrasında iki katılımcının güvenilir ve tarafsız haber başlıkları için yerleşik yazım standartlarının farkında olma becerisine sahip olduğu tespit edilmiştir. Sonuç olarak bu araştırma tüketicilerin eğitim aldıktan sonra pratikte başarılı olduklarını, haber okuryazarlığı davranışları sergilediklerini ve rehberin etkili olduğunu ortaya koymuştur. Ancak, katılımcıların eğitim öncesinde ve sonrasında aynı haber metinlerini okuması nedeniyle bir başka araştırmada benzer içerikte farklı haber metinlerine odaklanmak gerekmektedir.

Extended abstract

Even if news consumer has knowledge and skills about news content, systems and practices, news consumer cannot fully apply news literacy in practice. In addition, news consumer cannot be news literate if news consumer cannot actively use news literacy knowledge and skills. Therefore, news consumer need to exhibit news literacy behaviours and receive education for being news literate. Evaluating the outcomes of education is of vital importance. The purpose of this research is to determine whether consumers exhibit news literacy behaviours before and after education. Through in-depth interviews, this qualitative research focuses on the practice of educated consumers to understand when and how literacy is applied in identifying, analysing, and interacting with news. The researcher assumes that practice is the manifestation or output of news literacy; in other words, it is a productive form of participation in understanding how useful news literacy is. News literacy is a field of practice that is learned through action: by working, exercising, making a habit and gaining experience. In this context, the researcher seeks answers to five research questions:

1. Before news literacy education, do consumers (student participants) exhibit news literacy behaviours?
2. Before news literacy education, are they able to critically and consciously identify, analyse, and interact with news? In other words, can they fully apply literacy in practice?
3. After news literacy education, do consumers exhibit news literacy behaviours?
4. After news literacy education, are they able to critically and consciously identify, analyse, and interact with news? In other words, can they fully apply literacy in practice?
5. After news literacy education, what is the impact of education and guide on success in practice?

Through in-depth interviews, the research explores how practice operationalises norms and contexts of news consumption. News literacy behaviours are different from news literacy. The research clarifies the difference between news literacy as a conceptual set of knowledge and skills, and news literacy as a practice. It explains when and under what conditions news literacy becomes meaningful for news consumption from the participants' perspective. Unlike studies that focus on a group of students assumed to be relatively news literate, this research assumes that the participants are not news literate. This assumption is based on the fact that there is no news literacy course offered at the university and department where this research was conducted. Consequently, it was not possible to implement the fourteen-week news literacy curriculum from Stony Brook University or an alternative curriculum in the same time frame for a more comprehensive education. Instead, the researcher provided participants with a three-hour accelerated course using a guide to news literacy aligned with the skills and principles emphasised in that curriculum. In this course, the participants first received theoretical information about news literacy. Then, the course focused on the stages which news consumers apply their knowledge and skills in: (1) Identifying news, (2) analysing news, and (3) interacting with the news. Participants who examine sample news texts were provided with news literacy skills. The guide to news literacy was the central focus of accelerated course.

This qualitative research was conducted to contribute to news literacy education efforts and initiatives, and to determine whether participants exhibit news literacy behaviours before and after the education. In the stage of identifying news, before and after education, it was found

that none of the participants considered the taxonomy of information types. However, after the education, the number of participants focusing on news values and newsworthy topics, demonstrating complete and accurate information about these concepts has increased. Additionally, unlike before the education, after the education, all participants were able to distinguish between fact and opinion, news and news commentary, showing a thorough understanding of these concepts. Unlike before the education, after the education, two participants sought out more news sources when verifying the reliability of the news source and the credibility of the information. In the stage of analysing news, unlike before the education, after the education, three participants expressed the need to verify the news contents and visited fact-checking websites. Also, both before the education and after the education, fewer participants gained contextual knowledge about the topics. In the stage of interacting with the news, unlike before the education, after the education, two participants demonstrated the ability to identify established writing standards for reliable and unbiased news headlines. In conclusion, this research shows that consumers exhibit news literacy behaviours after receiving news literacy education. The findings suggest that the guide to news literacy is effective in helping participants successfully apply news literacy in practice.

Kaynakça

- Amazeen, M. A. ve Bucy, E. P. (2019). Conferring resistance to digital disinformation: The inoculating influence of procedural news knowledge. *Journal of broadcasting & electronic media*, 63(3), 415-432. <https://doi.org/10.1080/08838151.2019.1653101>
- Ashley, S., Maksl, A. ve Craft, S. (2013). Developing a news media literacy scale. *Journalism&mass communication educator*, 68(1), 7-21. <https://doi.org/10.1177/1077695812469802>
- Ashley, S., Maksl, A. ve Craft, S. (2017). News media literacy and political engagement: What's the connection?. *Journal of media literacy education*, 9(1), 79-98. <https://doi.org/10.23860/JMLE-2017-9-1-6>
- Ashley, S. (2020). *News literacy and democracy*. Routledge.
- Bober, T. (2021). *Building news literacy: Lessons for teaching critical thinking skills in elementary and middle schools*. ABC-CLIO.
- Chan, M. (2024). News literacy, fake news recognition, and authentication behaviors after exposure to fake news on social media. *New media & society*, 26(8), 4669-4688. <https://doi.org/10.1177/14614448221127675>
- Craft, S., Ashley, S. ve Maksl, A. (2016). Elements of news literacy: A focus group study of how teenagers define news and why they consume it. *Electronic news*, 10(3), 143-160. <https://doi.org/10.1177/1931243116656716>
- Craft, S., Ashley, S. ve Maksl, A. (2017). News media literacy and conspiracy theory endorsement. *Communication and the public*, 2(4), 388-401. <https://doi.org/10.1177/2057047317725539>
- Edgerly, S. ve Vraga, E. K. (2020). Deciding what's news: News-ness as an audience concept for the hybrid media environment. *Journalism & mass communication quarterly*, 97(2), 416-434. <https://doi.org/10.1177/1077699020916808>
- Eisenstock, B. (2023). *News literacy now: How to read the news*. Peter Lang.
- Farmer, L. (2019). News literacy and fake news curriculum: School librarians' perceptions of pedagogical practices. *Journal of media literacy education*, 11(3), 1-11. <https://doi.org/10.1515/opis-2019-0016>
- Fleming, J. (2014). Media literacy, news literacy or news appreciation? A case study of the news literacy program at Stony Brook University. *Journalism & mass communication educator*, 69(2), 146-165. <https://doi.org/10.1177/1077695813517885>
- Hancock, D. R., Algozzine, B. ve Lim, J. H. (2017). *Doing case study research: A practical guide for beginning researchers*. Teachers College.
- Harcup, T. ve O'Neill, D. (2017). What is news? News values revisited (again). *Journalism studies*, 18(12), 1470-1488. <https://doi.org/10.1080/1461670X.2016.1150193>
- Hasebrink, U. ve Domeyer, H. (2012). Media repertoires as patterns of behaviour and as meaningful practices: A multimethod approach to media use in converging media environments.

Participations: Journal of audience & reception studies, 9(2), 757-779.

<https://www.participations.org/09-02-41-hasebrink.pdf>

Hobbs, R. (2011, 9 Haziran). Media literacy: Learning principles. NiemanReports.

<http://niemanreports.org/media-literacy-learning-principles>

Hobbs, R., Donnelly, K., Friesem, J. ve Moen, M. (2013). Learning to engage: How positive attitudes about the news, media literacy, and video production contribute to adolescent civic engagement. Educational media international, 50(4), 231-246.

<https://doi.org/10.1080/09523987.2013.862364>

Johnson, J. M. ve Rowlands, T. (2012). The interpersonal dynamics of in-depth interviewing. J. F. Gubrium, J. A. Holstein, A. B. Marvasti ve K. D. McKinney (Ed.), The sage handbook of interview research: The complexity of the craft (s. 99-113). Sage.

<https://doi.org/10.4135/9781452218403.n7>

Johnson, N. R., Paal, K., Waggoner, E. ve Bleier, K. (2021). Scales for assessing news literacy education in the digital era. Journalism&mass communication educator, 76(2), 156-175.

<https://doi.org/10.1177/1077695820930980>

Kendrick, A. ve Fullerton, J. A. (2019). Dimensions of news media literacy among us advertising students. Journal of advertising education, 23(1), 7-21.

<https://doi.org/10.1177/1098048219841280>

Kleemans, M. ve Eggink, G. (2016). Understanding news: The impact of media literacy education on teenagers' news literacy. Journalism education, 5(1), 74-88.

<https://journalism-education.org/wp-content/uploads/2020/07/kleemans-Understanding-news.pdf>

Luhtala, M. ve Whiting, J. (2018). News literacy: The keys to combating fake news. ABC-CLIO.

Morris, K. ve Yeoman, F. (2023). Teaching future journalists the news: The role of journalism educators in the news literacy movement. Journalism practice, 17(7), 1573-1590.

<https://doi.org/10.1080/17512786.2021.1992599>

Potter, W. J. (2004). Theory of media literacy: A cognitive approach. Sage.

Potter, W. J. (2019). Media literacy. Sage.

Potter, W. J. ve Thai, C. L. (2019). Reviewing media literacy intervention studies for validity. Review of communication research, 7, 38-66. <https://doi.org/10.12840/ISSN.2255-4165.018>

Swart, J., Peters, C. ve Broersma, M. (2017). Navigating cross-media news use: Media repertoires and the value of news in everyday life. Journalism studies, 18(11), 1343-1362.

<https://doi.org/10.1080/1461670X.2015.1129285>

Swart, J. (2023). Tactics of news literacy: How young people access, evaluate, and engage with news on social media. New media & society, 25(3), 505-521.

<https://doi.org/10.1177/14614448211011447>

Tandoc, E. C., Ling, R., Westlund, O., Duffy, A., Goh, D. ve Zheng Wei, L. (2018). Audiences' acts of authentication in the age of fake news: A conceptual framework. New media & society, 20(8), 2745-2763. <https://doi.org/10.1177/1461444817731756>

Tamboer, S. L., Kleemans, M. ve Daalmans, S. (2022). We are a neeeew generation: Early adolescents' views on news and news literacy. Journalism, 23(4), 806-822.

<https://doi.org/10.1177/1464884920924527>

Tamboer, S. L., Daalmans, S., Molenaar, I., Bosse, T. ve Kleemans, M. (2022). How to increase news literate behaviors via interventions: Eight guidelines by early adolescents. *Journalism&mass communication educator*, 77(4), 363-375.

<https://doi.org/10.1177/10776958221096198>

Tamboer, S. L., Kleemans, M., Molenaar, I. ve Bosse, T. (2023). Developing a model of news literacy in early adolescents: A survey study. *Mass communication and society*, 26(1), 74-98.

<https://doi.org/10.1080/15205436.2022.2048027>

Tully, M., Maksl, A., Ashley, S., Vraga, E. K. ve Craft, S. (2021). Defining and conceptualizing news literacy. *Journalism*, 23(8), 1-18. <https://doi.org/10.1177/14648849211005888>

Vraga, E. K., Tully, M., Kotcher, J. E., Smithson, A. ve Broeckelman-Post, M. (2015). A multidimensional approach to measuring news media literacy. *Journal of media literacy education*, 7(3), 41-53. <https://doi.org/10.23860/jmle-7-3-4>

Vraga, E. K. ve Tully, M. (2021). News literacy, social media behaviors, and skepticism toward information on social media. *Information communication & society*, 24(2), 150-166.

<https://doi.org/10.1080/1369118X.2019.1637445>

Vraga, E. K., Tully, M., Maksl, A., Craft, S. ve Ashley, S. (2021). Theorizing news literacy behaviors. *Communication theory*, 31(1), 1-21. <https://doi.org/10.1093/ct/qtaa005>

Vraga, E. K., Tully, M. ve Bode, L. (2022). Assessing the relative merits of news literacy and corrections in responding to misinformation on twitter. *New media & society*, 24(10), 2354-2371. <https://doi.org/10.1177/1461444821998691>

Ek: Haber Okuryazarlığı Ders Müfredatı

Hafta	Konu	İçerik
1	Haber Okuryazarlığı Neden Önemlidir?	Haber okuryazarlığını tanımlama Haber kişisel, toplumsal ve kültürel bağlamlara yerleştirme Güvenilir haberin önemini ayrıntılı bir şekilde açıklama
2	Haberin Gücü	Haber alma ve haber paylaşma isteğini ve ihtiyacını inceleme Haberin dağıtımında ve tüketiminde teknolojinin oynadığı rolü sorgulama İfade özgürlüğünün önemini kavrama
3	Gazeteciliği Farklı Kılan Nedir?	Gazeteciliğin en önemli değerlerini anlama: Doğrulama, bağımsızlık ve sorumluluk “Enformasyon türleri sınıflandırması” içinde haberi çözümleme Gazeteciliği diğer haber kaynaklarından ayırt etmedeki zorlukları kavrama
4	Medyanın Görevi	Gazeteciliğin felsefi ve uygulamalı yönlerini anlama Demokrasilerde medyanın sorumluluklarını sorgulama Habere erişim ve haberin kontrolü arasındaki denge hakkında bir argüman geliştirme
5	Haber Nedir ve Kim Karar Veriyor?	Gazetecilerin haber anlayışını ve karar alma süreçlerini sorgulama Habere ilişkin karar alma süreçlerine yön veren nedenleri belirleme ve sorgulama
6	Fikir Gazeteciliği	Haber metinleri ve haberdeki fikirler arasında ayırım yapma Fikir gazeteciliğinin amaçlarını kavrama
7	Denge, Tarafsızlık ve Ön Yargı	Haber metinlerinde denge, tarafsızlık ve ön yargı kavramlarını anlama Denge, tarafsızlık ve ön yargı örnekleri için haber metinlerini çözümleme
8	Gerçek ve Doğrulama	“Dondurucuyu aç” metaforunu açıklama Doğrudan ve dolaylı kanıt, iddia ve doğrulama ile kanıt ve çıkarsama arasında ayırım yapma Gazetecilikle ilgili gerçek ve bilirkşi kavramlarının bilimsel anlayışlardan nasıl ayrıldığını karşılaştırma
9	Haber Kaynaklarını Değerlendirme	Haber metinlerindeki haber kaynaklarının kategorileri arasında ayırım yapma Haber metinlerinde haber kaynakları tarafından sunulan kanıtları inceleme
10	Haber Çözümleme	Haber metinlerinin çözümlenmesinde haber okuryazarlığı kurallarını uygulama Haber metinlerindeki tutarsızlıkları tespit etme Haber metinlerindeki çıkarımların bu metinlerde sunulan kanıtlar tarafından desteklenip desteklenmediğini test etme
11	Görüntülerin ve Sesin Gücü	Haber metinlerindeki görüntülerin ve seslerin izleyiciyi nasıl etkilediğini belirleme Dijital teknolojilerin haber metinlerindeki görüntüleri ve sesleri nasıl değiştirdiğini araştırma
12	Televizyon Haberini Çözümleme	Haber okuryazarlığında çözümleme unsurlarının televizyon haberleri için nasıl uygulandığını belirleme Televizyon haber metinleri ve prodüksiyon unsurları hakkında eleştirel düşünme
13	İnternet ve Haber	Dijital çağda haber tüketiminin yeni olanaklarını ve tüketicilerin sorumluluklarını sorgulama Günümüzde yurttaşların nasıl haber tüketicileri ve üreticileri olduğuna dair eleştirel düşünme Web sayfalarının çözümlenmesinde ‘otorite, bakış açısı, güncellik’ kriterlerine başvurma
14	Haberin Geleceği	Haber okuryazarı olmanın ne anlama geldiğini tartışma Haber ve görüntülerin çevrimiçi yayımlanmasının risklerini ve yayımlayanların sorumluluklarını belirleme Dijital çağda araştırmacı gazetecilik için nasıl bedel ödendiğini araştırma

Lisans ve telif *License and copyright*

Bu çalışma Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası ile lisanslanmıştır. Çalışmanın telif hakkı yazara aittir *This work is licensed under Attribution-NonCommercial 4.0 International. Copyright belongs to the author*

Hakem değerlendirmesi *Peer-review*

Çift taraflı kör değerlendirme *Double-blind evaluation*

Çıkar çatışması *Conflict of interest*

Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir *The author has no conflict of interest to declare*

Finansal destek *Grant support*

Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir *The author declared that this study has received no financial support*

Benzerlik taraması *Similarity check*

iThenticate